

Анна Лактіонова (Київ)

НАЙМЕНУВАННЯ, ЗНАЧЕННЯ, ОБ'ЄКТИ СВІТУ У «ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ» ЛЮДВИГА ВІТГЕНШТАЙНА

Так званий, «пізній період» творчості Людвіга Вітгенштайна позначено такими концептами, як «мовна гра», «життєві форми», «родинна схожість» тощо. Проте філософ свідомо утримувався від їх визначення, наполягаючи на описовому, а не дефінітивному характері філософії, яка постає специфічною «терапією» з прояснення мовленнєвих значень, у випадках, коли вони не є очевидними. У зв'язку із цим, намагання витлумачити ці концепти було і залишається актуальним у філософських розвідках, однією з яких є і представлене дослідження.

Спробуємо розрізнити «ім'я» («назву»), «значення» («смысл») і «зовнішні об'єкти» («світ») у праці Вітгенштайна «Філософські дослідження» [Wittgenstein, 1958], зокрема у параграфах 1–90, присвячених аналізу та критичному порівнянню його власної термінології із відповідною термінологією Готлоба Фреге і св. Августина. Ми залишимося у межах праць самого Вітгенштайна, адже маємо на меті герменевтично проникнути у його підхід.

Ми називаємо об'єкти, перебуваючи усередині «мовної гри», відтак ми конституюємо їхні значення. Мовлення є активністю з набуття «життєвих форм». За Вітгенштайновою концепцією, в Августина слово називає об'єкт світу, тобто слово збігається з об'єктом, означаючи його. Для Фреге значення є референцією (відповідним об'єктом) імені, використаного (у називанні) із певним смыслом. Для самого Вітгенштайна, імена конституюються у власних значеннях відповідно до актуальних певній мовній грі інтересів, тому імена є елементами мовних ігор. Значення з'являються завдяки активності залучених у мовну гру мовців. Мовні ігри є елементами життєвих форм, як компонентів загальнолюдської культури, але не відрізняються від них, адже значення, що виникають у мовних іграх, засвідчують форми життя. В мовній грі ми застосовуємо слова для здійснення їхніх значень, які представляють форми життя. Межі мовної гри не є визначеними, вони –

схематичні. Між відмінними мовними іграми – стосунок родинної схожості. Родинна схожість мовних ігор є не сформульованим визначенням нечіткої подібності між ними. Ми навчаємось мові у практиці того тренування, яким є участь у різних мовних іграх.

Отже, мовна гра є процесом застосування слів, практикою користування мовою (параграф 7 «Філософських досліджень», надалі § 7, ФД), називання є людською активністю. На початку твору Вітгенштайн наголошує, що «значення» є головним предметом його досліджень. Спробуємо реконструювати його предмет дослідження, сформулювавши такі питання. 1) Чи називання передбачає факт наявності значення у імені? 2) Чи значення імені (слова) збігається із об'єктом світу, який це слово позначає?

Наша попередня ідея полягає у тому, що значення для Вітгенштайна конституюється і модифікується у відповідності з контекстом висловлювання у мовній грі із врахуванням різноманітних активностей учасників, становлячи відповідну форму життя (життєву форму). Остання постає із активності (§ 23, ФД), в т.ч. мовленнєвої, тому життєві форми не є емпіричними даними і не потребують обґрунтування. Життєва форма сама виражає себе у мовному здійсненні.

Згідно з Августином, слова, як імена, назви або знаки, вказують на об'єкти світу (§ 1, ФД). Тобто, Августин приймає сутнісну природу мови. Кожне слово має значення, що корелює зі світом, за кожним словом стоїть об'єкт. Таким чином, значення слова є об'єктом світу. Слово вказує на об'єкт, оскільки слово здійснює об'єкт, означаючи його, тобто слово здійснює об'єкт як власне значення, доступне мовцеві. Те, що слова означають, є їхньою трансцендентальною цінністю, адже слова уможливають нам доступ у світ. Таке бачення узгоджується з християнською традицією філософії, де мова є первинною, як умова можливості будь-якого розуміння світу, як здатність, дарована нам Богом. В цій перспективі, слово, значення якого є даним нам Найвищим Авторитетом, як здатність називати, збігається з відповідним об'єктом світу.

Може видатися, що Вітгенштайн розрізняє слово, значення і об'єкт світу в інший, вельми тонкий спосіб, що нагадує підхід Фреге, проте автор «Філософських досліджень» усуває ґрунт для такого припущення (§ 22, ФД). Відомий «трикутник Фреге» залучає назву, смисл і референцію (значення), натомість Вітгенштайн застосовує назву, щоб встановити референцію (відіслати) до об'єкта світу (значення) із певним смислом. Для Фреге первинним є світ, до об'єктів якого ми реферуємо мовними виразами, вживаючи їх із певними смислами. Смисли утворюють третю реальність, статус якої лишається проблемним, як це традиційно відбувається в усіх випадках примноження кількості світів, починаючи ще від «світу ідей» Платона. Згідно з Фреге, ми затверджуємо в мовленні те, яким є світ за нашими припущеннями (доступними нам, актуальними нам смислами) про нього. Ствердити у мовленні яким є світ, це те саме, що зреферувати до об'єктів світу завдяки

називанню. Тут називання відрізняється від називання згідно з Августином. Вітгенштайн приймає думку Фреге про те, що називання можливе тільки в контексті речення: слово може мати значення тільки в контексті речення (§ 49, ФД). Але для Фреге це означає, що слово має смисл в процесі реферування до світу, а для Вітгенштайна, що ім'я має значення тільки у мовній грі. Отже, ім'я – елемент мовної гри. Таким чином, для Фреге назви (імена), смисли і референти (значення, об'єкти світу) не збігаються, але пов'язані між собою, утворюють трикутник. Стосунки в межах цього трикутника і досі по-різному інтерпретуються дослідниками філософії Фреге, втім, опис цих інтерпретацій потребує окремого дослідження.

Для Вітгенштайна, елементи мовної гри, зокрема, імена, не є даними від початку засобами для неї. Ми не можемо ними просто користуватися. Вони наявні у нашому попередньому досвіді, який підтримує, забезпечує подальший наш досвід. Знахідки, встановлені у мовній грі, тобто імена з певними значеннями, підтримують можливість наших майбутніх мовних ігор, але ми не просто користуємося ними, покладаємося на них, як на дане, встановлене, інструмент, попередній винахід. Вони – зразки, можливо, навіть стандарти (§ 50, ФД) для порівняння із майбутніми елементами майбутніх мовних ігор. Ми не утворюємо реальність чи мовну гру із конститутивних частин (§ 47, ФД). Ми не знаємо їх, ми не знаємо елементів мовної гри поза нею, як процесом у якій ми залучені, ми конституюємо їх в цьому процесі, беручи активну участь у ньому. Ми називаємо, залучаючи у мовну гру наш попередній досвід, доречний для неї. Той, будучи актуальним в даній мовній грі, підтримує наш новий досвід, забезпечує нас набором зразків найменування, зразками імен (із відповідними значеннями). Мовна гра не складається з елементів, її елементи конституюються в її перебігу.

Мовна гра є дією. Мовлення, як дія, є процесом, відтак не є даним. Неможливо вивчити мову, неможливо навчитися говорити тільки вивчаючи інструкції, тільки з пояснень, ми навчаємося мові у тренуванні, практикуючи мову (§ 26, ФД). Знати мову – це не тільки називати об'єкти. Назви отримують власні значення у процесі їх застосування. «Означати» – значить бути здійсненим, і значущим. Здійснюючи назву для означення об'єктів світу у мовній грі, ми конституюємо деякий сегмент реальності, актуалізуємо деяку життєву форму як значення використаного у мовній грі мовного виразу (імені). Отже, реальність як ціле є міфом, що підтримує нашу готовність розкривати нові її порції. В кожній ситуації, в кожній мовній грі актуалізується деяка життєва форма, що представляє певну порцію реальності. Подібна актуалізація є здійсненням, реалізацією у мовленні значущих імен. Називаючи, ми підхоплюємо відповідну життєву форму, здійснюючи відповідне значення. Імена означають всередині мовної гри. Значення слів розкривають життєві форми як «кванти» реальності.

У називанні слово постає пов'язаним із об'єктом світу (§ 38, ФД), оскільки слово отримує значення, що конституюється у використанні цього слова

всередині мовної гри, яка є називанням цього об'єкта. Марне, довільне мовлення ("language on holiday") є відмінним від справжнього, звичайного. Це два різні способи «життя» мови, мовної практики. У випадку "language on holiday" значення вириваються з контексту здійснення їх і філософування про них, намагання їх прояснити виявляється оманливим.

Межі конкретної мовної гри не визначені. Різні мовні ігри знаходяться у взаємних багатоманітних стосунках (§ 65, ФД). Це не означає, що різні мовні ігри є подібними, зовсім ні, вони лише видаються подібними у комплексних зв'язках взаємних співвідношень (§ 66, ФД). На загальнішому рівні, з принципової невизначеності мовних ігор і понять впливає описовий, дескриптивний, а не дефінітивний характер філософії, який відрізняє її від інших наук. Подібність, родинна схожість мовних ігор зумовлює нечіткість, схематичність узагальнень значень слів (§ 67, ФД). Узагальнене поняття мовної гри є схематичним, значення слів конституюються шляхом її програвання, реалізації, слова отримують значення як схематично визначені зразки, на які ми покладаємося у наступних іграх. Схема передбачає реалізацію власного застосування у ролі зразка. Застосування відрізняються у конкретних реалізаціях. Тому не можна сформулювати визначення мовної гри, значення слова (§ 75, ФД). Залучений у мовну гру, я визнаю власну здатність мовного вираження мого розуміння цієї мовної гри на основі попереднього подібного досвіду, на основі знань, аналогічних тим, що можуть бути слухними у поточній грі. Мої межі розуміння гри не тотожні розумінню інших, залучених у цю мовну гру, але наші розуміння подібні (§ 68, ФД). Ступінь схожості, подібності розуміння залежить від ступеня нечіткості мовної гри.

Отже, за Вітгенштайном, ми називаємо, беручи участь у мовній грі для означення чогось, чим є світ. Завдяки значенням слів розкриваються, актуалізуються життєві форми. В цьому сенсі мовна гра, як процес набування значень, є формою життя. Значення слів постають у процесі називання, у процесі використання назв (як елементів мовної гри). Значення збігаються з об'єктами світу як репрезентанти порцій реальності, об'єкти виявляють себе у контексті мовних ігор, у комплексності життєвої форми.

Проводячи паралелі між Вітгенштайном, Августином і Фреге, на основі рецепцій самого Вітгенштайна, зазначимо, що для Вітгенштайна назви отримують значущі значення у конкретних мовних іграх, у діях, у яких виявляються життєві форми (назви не є значеннями, значення є формами життя); для Августина слова (назви) означають об'єкти світу, тобто діалектично збігаються; для Фреге назви (знаки) реферують (відсилають) до об'єктів світу (значень) у певних, конкретних, актуальних мовцям, смислах. Таким чином, для Вітгенштайна об'єкти світу не є даними нам, ми, скоріше, зсередини мовної гри постаємо свідками певних форм життя, висловлюючи слова із відповідними значеннями. У формах життя, актуальним мовній грі чином, сегменти реальності відкривають себе як компоненти загальнолюдської культури.

Ще раз наголосимо на дескриптивному характері філософії, який є наслідком відсутності визначень у підході «пізнього» Вітгенштайна. Самі дескрипції отримують в цьому контексті специфічний методологічний статус. Дескрипції надаються не незалежними спостерігачами, вони не є локутивними (в сенсі теорії мовленнєвих актів Дж. Остіна¹) за своєю природою. Зміст описів здійснюється, реалізує себе, адже ми набуваємо його у мовній активності, у практиці мовних ігор, у процесі промовляння цих змістів. Змісти виявляються як значущі, описи означають в конкретних мовних іграх, поза мовними іграми значення слів концептуальні, існують тільки в наших думках, як зразки. Оперування ними поза контекстом виявляється марним, це – ситуація “language on holiday”, що тільки заплутує справу з актуальністю мовних значень. Разом з тим, не будучи безпосередньо актуальними в мовній грі, мовні значення є концептуально цінними як зразки, відтак досвідченість – те підґрунтя, що забезпечує можливість спонтанних зрушень у значеннях всередині мовної гри. Ми «зберігаємо», «утримуємо» концептуальні значення слів, як набір зразків, кожний з яких може виявитися слухним, актуалізуватися. Поставши актуальним, опис значення слова, як зразок, залучається у мовну гру, і оновлюється, здійснюючись у цій грі, збагачуючись як концептуальний зразок для аналогічних здійснень у майбутніх іграх. Отже, беручи участь у мовних іграх, ми конституюємо опис значень слів, що прояснює діапазон вжитку їхніх змістів, на який ми покладемося у наступних подібних іграх. Прояснюючи завдяки опису значення слів, ми уточнюємо відповідні життєві форми. В такий спосіб, філософія є терапією з прояснення, з набуття очевидності, герменевтичного витлумачення значень слів.

Підіб'ємо підсумки щодо проаналізованої вище термінології:

Августин	Слово, назва, ім'я, знак, смисл, зміст, значення, об'єкт світу (діалектичний збіг, гарантоване Богом)		
Фреге	Назва, ім'я, знак	Смисл, зміст	Референт, об'єкт світу, значення
Вітгенштайн («ранній»)	Назва, ім'я, знак, слово		Значення, смисл, зміст, факт, порція реальності, об'єкт світу
Вітгенштайн («пізній»)	Назва, ім'я, знак, слово		Значення, смисл, зміст, форма життя, порція реальності, об'єкт світу

¹ Про це див. [Austin, 1962].

Постає потреба прояснити трансформацію поглядів Вітгенштайна від т. зв. «раннього» до «пізнього» періоду його творчості, тобто від періоду «Логіко-філософського трактату» [Wittgenstein, 1922] до періоду його переосмислення і роботи над «Філософськими дослідженнями» [Wittgenstein, 1958]².

По-перше, нагадаємо, що у «Логіко-філософському трактаті» Вітгенштайн пропонує свою версію логічного атомізму, з його точки зору, суттєво відмінну від версії Бертрана Расела [Russell, 1988] (порівняння цих версій залишимо поза межами даної статті). На загал, ідеї Вітгенштайна цілком співвідносяться із загальнопоширеними тенденціями тогочасної філософії, в т. ч. й з положеннями представників Віденського гуртка. Ось формулювання цих ідей:

- 1) факти, стани справ є змістами атомарних мовних виразів;
- 2) у фактах фіксуються мінімальні порції реальності;
- 3) реальність не збігається з фактуальністю, факти репрезентують реальність мозаїчно, складниками цієї мозаїки є окремі факти;
- 4) описуючи реальність за допомогою фактів, ми не тільки розкриваємо її як щось нове, доти невідоме, ми також конструємо, моделюємо її згідно з нашими очікуваннями, інтересами, на основі знань, зафіксованих у фактах попереднього досвіду; при цьому ми прагнемо саме розкрити об'єкти світу, а не винайти їх;
- 5) факти не збігаються з реальністю, вони лише відповідають їй;
- 6) факти є змістами відповідних мовних виразів, вони вимагають мовного вираження аби бути зафіксованими.

По-друге, уточнимо, що лінгвістичний поворот можна розглядати як сукупність методологічних та предметних трансформацій, що полягають у врахуванні контекстів мовного вираження теоретичної аргументації й мовленнєвого здійснення тверджень у дисциплінарних дослідженнях. Це тягне за собою необхідність залучення й переосмислення в їхніх межах загальних категорій та спеціальних аналітичних концепцій і підходів. В зазначеному сенсі лінгвістичний поворот пронизує всю філософію ХХ ст., його можна умовно поділити на три стадії³, що характеризуються:

² Хоча багато хто вважає за потрібне виокремлювати ще й третій період творчості Вітгенштайна, пов'язаний із його працею «Про вірогідність» [Wittgenstein, 1969], нам видається очевидним, що в цій праці філософ подає перспективу загально-епістемологічних наслідків свого вчення про можливість і вірогідність знання, критично переосмислюючи підхід Дж. Мура, розгорнутий у статтях «Доказ зовнішнього світу», «На захист здорового глузду» [Moore, 1959: p. 144–148; 32–50]. Тобто у зазначеній праці Вітгенштайн безпосередньо застосовує свій підхід до традиційної проблематики теорії пізнання. Це цілком відповідає підходові аналітичної філософії ХХ століття, згідно з яким проблематика теорії пізнання досліджується філософією мови і філософією свідомості (Philosophy of Mind). Виокремлення III-го періоду творчості Вітгенштайна не видається слушним.

³ Про це див. [Laktionova, 2011].

- I – аналізом штучної мови науки, зведенням повсякденної мови до штучної (до 30-40 років ХХ ст.);
- II – аналізом повсякденної мови, усвідомленням її незвідності до штучної (середина ХХ ст.);
- III – аналізом мовлення, а не мови, усвідомленням того, що ми маємо справу з мовленням, а не з абстрагованою від мовлення мовою (з 60-х років ХХ ст.).

Таким чином, Вітгенштайнів «Трактат» відповідає I-стадії лінгвістичного повороту, а «Філософські дослідження» – другій, причому вони, вочевидь, ініціюють третю стадію.

Отже, у «Трактаті» об'єктам світу, порціям реальності, значенням, смислам, змістам мовних виразів відповідають факти (стани справ), що встановлюються в емпіричному досвіді, і це узгоджується із загальними тенденціями аналітичної філософії першої половини ХХ століття, з першою стадією лінгвістичного повороту, а у «Філософських дослідженнях» їм відповідають форми життя, що постають у мовних іграх (див. табл.), і це узгоджується з подальшими тенденціями розвитку аналітичної філософії мови, другою та третьою стадіями лінгвістичного повороту. Тому протиставлення різних етапів творчості Вітгенштайна не виправдане, його творчість постає цілісною хоча б тому, що авторські цілі залишаються повсякчас однаковими: він прагне дослідити як наші мовні вирази щось означають, який статус їхніх змістів. Однак об'єкти його досліджень методологічно трансформуються. У «Трактаті» ними є факти як змісти мовних одиниць, що перевіряються в емпіричному досвіді, натомість у «Філософських дослідженнях» – життєві форми, що виявляються як значення мовних одиниць у змістах, актуальних у відповідних мовних іграх.

ЛІТЕРАТУРА

- Austin J.L.* How to do Things with Words: The William James Lectures delivered at Harvard University in 1955. Ed. J. O. Urmson. – Oxford: Clarendon, 1962. – 168 p.
- Laktionova A.V.* Wittgenstein's Legacy: The linguistic Turn in 20th Century Philosophy. // Epistemology: Context, Values, Disagreement. Papers of the 34th International Wittgenstein Symposium. August 7-13, 2011. Kirchberg am Wechsel. Volume XIX. – Kirchberg am Wechsel: Austrian Ludwig Wittgenstein Society, 2011. – P. 163–165.
- Moore G.E.* Philosophical Papers. – New York: Collier books, 1959. – 318 p.
- Russell B.* Logical Atomism // Collected Papers of Bertrand Russell, vol. 9, Essays on Language, Mind and Matter, 1919–26 / ed. J. G. Slater. – London: Unwin Hyman, 1988. – P. 160–179.
- Wittgenstein L.* Philosophical Investigations. – Oxford: Basil Blackwell, 1958. – 232 p.
- Wittgenstein L.* Tractatus Logico-Philosophicus. – London: Routledge and Kegan Paul, 1922. – 189 p.
- Wittgenstein L.* On Certainty. – Oxford: Basil Blackwell, 1969. – 300 p.

Anna Laktionova

**Naming, meaning, objects of the world in “Philosophical investigations”
by Ludwig Wittgenstein**

In Wittgenstein’s “Philosophical Investigations” linguistic meanings of the names used in language games discover the forms of life as portions of reality which represent objects of the world. In the “Tractatus Logico-Philosophicus” they, as well as meanings, senses, contents of linguistic expressions, correspond to the facts (states of affairs) established in empirical experience. Contrasting of different periods of Wittgenstein’s legacy is not justified.

Anna Laktionova, PhD in philosophy, Associate professor of the Philosophical Department in Taras Shevchenko National University of Kyiv

Анна Лактіонова, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Анна Лактионова, кандидат философских наук, доцент кафедры философии философского факультета Киевского национального университета имени Тараса Шевченко
